

ANDRZEJ NIEDUŻAK

WPŁYW URBANIZACJI NA ŻYCIE CZŁOWIEKA

WSTĘP

Otoczenie, w którym żyjemy, nie jest już dziełem natury, ale całkowicie stworzonym przez człowieka. Jego powstawanie jest uwarunkowane czynnikami przyrodniczymi, społecznymi i kulturowymi. Budowane są więc wsie i miasta, pola uprawne i fabryki, kanały, mosty, drogi, lotniska. W takiej sytuacji przestrzeni naturalnych, tak zwanych dziewiczych terenów, nieskażonych przez człowieka, jest coraz mniej, a jeżeli są, to na „krańcach świata”, które nie są miejscami stałego przebywania społeczności ludzkiej. Jednak coraz częściej zdarza się, iż na te obszary bezpośrednio lub pośrednio wkracza człowiek. Na przykład na Antarktydzie czy w Himalajach obserwuje się zanieczyszczenie powietrza, zwiększone promieniowanie, pozostawiane są odpadki cywilizacji, a równowaga ekologiczna ulega zachwianiu. Tak więc przestrzeń, w której żyjemy, jest tworem człowieka¹. Pojęciem ściśle związanym z tym zagadnieniem jest urbanizacja. Urbanizacja bezpośrednio wpływa na zmianę otaczającej nas przestrzeni oraz pośrednio wymusza na społeczeństwie zmianę lub modyfikację stylu życia.

Istota ludzka pojawiła się na Ziemi około 5-15 milionów lat temu. Do swojej obecnej postaci (*homo sapiens*) ewoluowała przez 50-60 tys. lat. Na tak wyznaczonej skali chronologicznej urbanizacja – czyli koncentracja ludności

Ks. dr ANDRZEJ NIEDUŻAK – adiunkt Katedry Międzynarodowych Stosunków Kulturalnych i Badań Etnicznych WZNPiE KUL w Tomaszowie Lubelskim; adres do korespondencji: Wydział Zamiejscowy Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL, ul. Lwowska 80, 22-600 Tomaszów Lub.; e-mail: anieduzak@wp.pl

¹ M. M a l i k o w s k i, *Spoleczeństwo i przestrzeń zurbanizowana – teksty źródłowe*, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1999, s. 89.

na ograniczonym obszarze, zwanym miastem – jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Pierwsze miasta powstały około 6 tys. lat temu. Zaprezentowana dysproporcja między rozwojem człowieka i miast wynika z konieczności osiągnięcia przez społeczeństwo określonego poziomu rozwoju społecznego i technologicznego, jaki jest niezbędny do założenia i utrzymania miast. Miasto jest skupiskiem dosyć dużej liczby ludności, która nie uprawia ziemi, aby wytwarzać dla siebie środki żywności. Pierwsze miasta powstały w środkowowschodniej Azji między Tygrysem a Eufratem, na terytorium dzisiejszego Iraku. Powstanie miast było konsekwencją zmian klimatycznych i rozwoju technologicznego².

Na początku XIX w. jedynie 2,4% populacji świata zamieszkiwało miasta. Liderem w procesie urbanizacji była Anglia, gdzie odsetek mieszkańców miast wynosił 30%, podczas gdy w USA – 10%³. Później liczba mieszkańców miast bardzo dynamicznie wzrastała. Głównym czynnikiem sprzyjającym temu było uprzemysłowienie⁴. W XIX w. urbanizacja miała miejsce głównie w Europie i Ameryce Północnej, natomiast po zakończeniu II wojny światowej zaczęła także zachodzić w krajach Trzeciego Świata⁵.

1. URBANIZACJA I JEJ PŁASZCZYZNY

Urbanizacja jest procesem koncentracji ludności w punktach przestrzeni geograficznej, głównie na obszarach miejskich. Określa także wzrost liczby ludności miejskiej i jej udział w liczbie ludności danego obszaru. Czynniki wpływającymi na taki stan rzeczy są aspekty społeczno-kulturowe, demograficzne i ekonomiczne. Urbanizacja oznacza także przestrzenny rozwój miast oraz zmianę stylu życia na miejski⁶.

Urbanizacja odbywa się na pięciu podstawowych płaszczyznach. Pierwszą z nich jest płaszczyzna demograficzna, która dotyczy migracji ludności wiejskiej ze wsi do miast. Taki trend pociąga za sobą wzrost odsetka ludności miejskiej. Następną płaszczyzną – ekonomiczną – charakteryzuje się wzro-

² N. Goldman, *Wstęp do socjologii*, Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo 2001, s. 307.

³ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa: PWN 2004, s. 59.

⁴ M. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa: Scholar 2002, s. 104-105.

⁵ G. Węćławowicz, *Geografia społeczna miast*, Warszawa: PWN 2003, s. 60-61.

⁶ J. Węgleński, *Encyklopedia socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2002, s. 276.

stem odsetka ludności zatrudnionej poza rolnictwem, początkowo w przemyśle, a następnie w branżach związanych z usługami. Z płaszczyzną społeczną związane jest upowszechnianie się miejskiego stylu życia, któremu towarzyszy wiele udogodnień w codziennym życiu. Polega ona na przyswajaniu miejskiego stylu życia oraz przenikaniu miejskich wzorów ekonomicznych, społecznych i kulturowych na wieś. Kolejna płaszczyzna – przestrzenno-architektoniczna – jest powiązana z rozwojem obszarów miejskich i tworzeniem nowych miast oraz nabywaniem cech miejskich przez inne jednostki osiedleńcze, a także zmianami form przestrzennych. Płaszczyzna techniczna natomiast jest związana z szeroko rozumianym rozwojem technologicznym przemysłu, metod produkcji i dystrybucji. Wszelkie formy unowocześnienia dotychczasowego stanu rzeczy mają za zadanie służyć społeczeństwu oraz środowisku⁷.

Ostatnimi czasy coraz większa liczba socjologów twierdzi, iż wspomniane wcześniej ujęcie płaszczyzn urbanizacji jest zbyt szerokie i sztucznie obejmuje na przykład płaszczyznę zmian ekonomicznych, które traktowane są odrębnie w ramach procesu industrializacji. Takie podejście rodzi niebezpieczeństwo ujmowania wszelkich zmian w społeczeństwie i kulturze jako zachodzących wyłącznie pod wpływem rozwoju miast i na wzór miejski. Dlatego w ostatnich latach socjologowie i urbaniści ograniczają zakres, płaszczyzny procesu urbanizacji do zmian zachodzących w sferze demograficznej i przestrzennej. W tym ujęciu urbanizacja oznacza kompleks zmian polegających na wzroście proporcji ludności zamieszkującej w jednostkach osadniczych uznawanych za miasta, wzroście wielkich i różnych form.

2. RODZAJE I PRZYCZYNY URBANIZACJI

Wyróżnia się trzy podstawowe rodzaje (procesy) urbanizacji. Pierwszy jest związany z tak zwaną urbanizacją ogólną, którą określa się i wyraża odsetkami ludności miejskiej w stosunku do ogółu ludności danego kraju. Drugim rodzajem jest urbanizacja wielkomiejska, ukazywana i statystycznie przedstawiana za pomocą odsetka ludności wielkich miast w stosunku do ogółu ludności danego kraju. Trzeci rodzaj urbanizacji nazwany został urbanizacją o koncentracji ludności wielkomiejskiej, ustalonej za pomocą wskaźnika stosunku liczby ludności zamieszkującej w wielkich miastach do liczby ludności miej-

⁷ Szczepański, dz. cyt., s. 104.

skiej ogółem. We wszystkich tych trzech rodzajach urbanizacji wyróżnia się trzy poziomy – wysoki, średni i niski⁸. Podziału dokonuje się ze względu na współczynnik urbanizacji⁹, dlatego współczesne państwa można podzielić na trzy grupy: o niskim (do 40%), średnim (40-60%) oraz wysokim wskaźniku urbanizacji (powyżej 60%).

Jedną z głównych przyczyn urbanizacji jest coraz większe znaczenie pozarolniczych form aktywności gospodarczej. Proces industrializacji spowodował napływ ludności wiejskiej do ośrodków miejskich, które stwarzały możliwość zatrudnienia w usługach oraz przemyśle. Poza bardziej atrakcyjnym rynkiem pracy miasto oferuje różnorodny system usług i bogatszą ofertę kulturalną. Dlatego najbardziej bezpośrednią przyczyną urbanizacji jest emigracja ludności ze wsi. Kolejną jest poszerzanie granic administracyjnych miast i włączanie w ich obręb terenów wiejskich. Owe zjawisko ma miejsce coraz częściej, a zachodzi ono w dużym stopniu za sprawą deglomeracji¹⁰.

3. NASTĘPSTWA URBANIZACJI

3.1. CHARAKTERYSTYKA PRZEMIAN

Podchodząc do procesu urbanizacji w sposób ewolucyjny¹¹, stwierdzamy, iż jest ona rozwojem jednego z czterech podstawowych typów społeczeństw wyróżnianych przez ewolucjonistów¹², a mianowicie społeczeństwa przemys-

⁸ J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2000, s. 250.

⁹ Współczynnik urbanizacji – procentowy udział mieszkańców miast w ogólnej liczbie ludności. Współczynnik ten jest wskaźnikiem rozwoju społecznego społeczeństw. Wraz z uprzemysłowieniem następuje względnie gwałtowna migracja ludności do miast z obszarów wiejskich.

¹⁰ Deglomeracja – proces mający na celu zahamowanie ciągłego wzrostu zagęszczenia ludności. Wyróżniamy deglomeracje czynną (przenoszenie zakładów pracy poza granice aglomeracji) oraz bierną (niedopuszczanie do powstawania nowych miejsc zatrudnienia na terenie aglomeracji). Deglomeracja zachodzi w krajach silnie rozwiniętych w wyniku rozszerzania się terenów przeznaczonych na budownictwo (zwłaszcza jednorodzinne) daleko poza tereny zurbanizowane; <http://czacki.edu.pl/~jottan/urbanizacja/?strona=definicja&tryb=kotwica>

¹¹ W konstruowanych przez ewolucjonistów ciągach rozwojowych najczęstszym kryterium wyróżniania typów społeczeństw traktowanych jako etapy rozwoju jest poziom techniki określającej podstawowy sposób zdobywania środków do życia.

¹² W typologiach ewolucjonistów występują cztery podstawowe typy społeczeństw: społeczeństwo zbieracko-myśliwskie (nie znające uprawy roli), rolnicze społeczeństwo kopieniackie

słowego. W ostatnich latach zaczęło się upowszechniać przekonanie, że zachodzące w społeczeństwie przemysłowym zmiany prowadzą do powstania nowej jakości – społeczeństwa nowego typu. Pojawiło się pojęcie społeczeństwa poprzemysłowego, ponowoczesnego, zwanego także informacyjnym. Ewolucja pojęć określających dzisiejsze społeczeństwo jest związana z coraz większą skalą urbanizacji zachodzącej w naszych czasach.

Podstawą społeczeństwa przemysłowego jest gospodarka rynkowa oraz masowe wytwarzanie dóbr materialnych przy użyciu maszyn i poza gospodarstwem domowym. Rozwój przemysłu i gospodarki rynkowej powoduje, iż powszechne, jako motywacja działań gospodarczych, jest dążenie do zysku. Pieniądz nabiera większego znaczenia, stając się miernikiem wyznaczającym miejsce człowieka w społeczeństwie.

Rozwój przemysłu przyczynia się do dynamicznego rozwoju miast. Taka sytuacja powoduje zwiększoną przestrzenną i społeczną ruchliwość ludzi. Pojawiają się nowego rodzaju zbiorowości społeczne: celowo tworzone, oparte na normach prawnych i ogarniające jedynie część życia jednostek w odróżnieniu od wcześniej istniejących, które zajmowały całe życie człowieka i tworzyły się spontanicznie na podstawie więzów krwi bądź sąsiedztwa.

Konsekwencją tego rozwoju jest umacnianie się i rozrost władzy centralnej państwa, słabnie nieformalna kontrola społeczna, a wzrasta potrzeba kontroli formalnej: policji, sądów, więzień. Jednostka przestaje być tylko częścią zbiorowości i zyskuje wartość autonomiczną. Ważną motywacją jej działań zaczyna być dążenie do osiągnięć osobistych. To dążenie, racjonalność, sekularyzacja i indywidualizm są charakterystycznymi cechami kulturowymi społeczeństwa przemysłowego¹³.

Procesowi urbanizacji towarzyszy tworzenie się masowych społeczeństw. Pojęcie *masowe społeczeństwo* wywodzi się od masy społecznej. Charakterystyczne jego cechy są następujące: nie podlega podziałom społecznym i wywodzi się ze wszystkich kategorii społeczno-demograficznych, jest anonimowe i złożone z anonimowych jednostek, interakcje zachodzące między jednostkami mają tu charakter powierzchniowy, jest luźno zorganizowane i może działać tylko jako tłum. Zurbanizowane społeczeństwo funkcjonuje pośród wielkich instytucji i organizacji, które nastawione są na szerokie rzesze odbiorców umiejscowionych w wysoko rozwiniętych i licznie zaludnionych miastach.

(nie znające pługa i uprawiające ziemię za pomocą motyki), rozwinięte społeczeństwo rolnicze (używające pługa), społeczeństwo przemysłowe.

¹³ B. S z a c k a, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa: Oficyna Naukowa 2008, s. 103-106.

Mieszkańcy miast stają się ujarzmieni prawami, zarządzeniami, postulatami. Taki stan rzeczy wymusza na nich ujednolicone wzory zachowań, kupowanie identycznych przedmiotów, podobne formy spędzania czasu wolnego¹⁴.

3.2. CECHY SPOŁECZEŃSTWA ZURBANIZOWANEGO

Wyłonione w ciągu wielu lat cechy stylu życia zurbanizowanego społeczeństwa skłaniają do zadania sobie pytania, które brzmi: czy dzisiejsze nowoczesne społeczeństwo rozwija się w dobrym kierunku? Jedną z charakterystycznych cech, które je obrazują, jest rozwój postawy „mieć” i jej dominowanie nad postawą „być”. W społeczeństwie obserwuje się coraz większy pęd za dobrami materialnymi oraz pozycją społeczną, zawodową, która mogłaby zagwarantować posiadanie owych dóbr jak najwyższej jakości. Pozycja społeczna i związany z nią prestiż oraz uznanie społeczne staje się nadrzędnym celem. Wszystko jest podporządkowane temu, aby jak najszybciej posiadać dużą sumę pieniędzy na koncie, odpowiedni samochód w garażu, własne mieszkanie oraz możliwość ekskluzywnego spędzania czasu wolnego. W porównaniu z krajami zachodnimi w społeczeństwie polskim przed załamaniem się systemu socjalistycznego postawa „mieć” była umiarkowana. Teraz wzrasta i przybiera ostrzejsze formy, upodabniając się do postaw spotykanych w państwach zachodnich.

Kolejną charakterystyczną cechą jest „bezstylowość”, która objawia się tym, iż w stylu życia brakuje dominacji określonego systemu wartości i wzorów zachowań przede wszystkim w zakresie kontaktów z ludźmi, organizowania dnia codziennego i świątecznego. Jeżeli jakieś wartości i wzory zachowań są częściej wybierane niż inne, wtedy mamy do czynienia ze znacznym wpływem mody, nacisków środków masowego przekazu oraz nawyków wyniesionych ze środowiska pochodzenia, a nie z wartościami i przekonaniem ogółu społeczeństwa.

Następną cechą charakterystyczną społeczeństw zurbanizowanych jest eklektyzm. Coraz częściej jesteśmy świadkami łączenia elementów z różnych stylów życia i tradycji kulturowych. Nie tworzą one zatem spójnej całości z wyraźnie zaznaczającą się koncepcją człowieka i życia społecznego, lecz są luźnymi elementami. W mieszkaniu przeciętnie zamożnego przedstawiciela masowego społeczeństwa wartościowe antyki i nowoczesne obrazy sąsiadują z kiczem. Widać także niepokojący trend, ukazujący, iż szerszemu udziałowi

¹⁴ L. D y c z e w s k i, *Kultura polska w procesie przemian*, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1995, s. 167-168.

w kulturze i wyższemu wykształceniu towarzyszy nieporadność w podtrzymywaniu międzyludzkich i sąsiedzkich kontaktów.

Kolejna cecha wiąże się z nieumiejętnością wykorzystania czasu, który w stylu życia społeczeństwa masowego jest determinowany cyklem pracy, regularnością wypoczynku, programami telewizji i radia. Często zdarza się, że jednostka nie panuje nad sytuacją i nie potrafi pożytecznie tego czasu zagospodarować.

Innymi cechami są: przeciętność i szarość, bierna postawa wobec dóbr kultury duchowej, których realizowanie wymaga szczególnego wysiłku oraz niedorozwój indywidualnych zainteresowań i uzdolnień. Jednostki są tak silnie pociągane przez środki masowego komunikowania i modę, że nie starcza im czasu i siły na rozwój bardziej zindywidualizowanych aspiracji, a jeżeli one się rozwijają, to najczęściej w zakresie dóbr materialnych.

Powyższe cechy stylu życia masowego społeczeństwa występują we wszystkich nowoczesnych i rozwijających się społeczeństwach, czyli w tak zwanych społeczeństwach zurbanizowanych. Styl ten ma charakter międzynarodowy; łączy on społeczeństwa Europy i świata, ale więcej pozytywnych cech nie posiada¹⁵.

3.3. POZOSTAŁE KONSEKWENCJE URBANIZACJI

Wspomniane wcześniej negatywne skutki urbanizacji nie są jedynymi, z którymi się spotykamy. Diametralnie innym problemem jest pogarszanie się stanu środowiska naturalnego. Populacja ludzi na Ziemi wzrasta i ich koncentracja na terenach mieszkalnych również ulega zwiększeniu. Taka sytuacja sprawia, iż niezbędne staje się zagospodarowywanie coraz większych obszarów. Te działania powodują zniekształcenie naturalnej rzeźby terenu. Powstają nowe infrastruktury techniczne i społeczne, mające na celu ułatwienie życia lokalnej społeczności. Dotyczy to zwłaszcza budowy sieci komunikacyjnych: autostrad, dróg szybkiego ruchu, magistrali kolejowych, a także lotnisk. Destrukcyjne dla środowiska są ponadto przeobrażenia, które następują w górnych warstwach skalnych, spowodowanych budową w górotworach tuneli, zwłaszcza dla dróg górskich. Przeobrażenia bardzo często następują na długości kilkudziesięciu kilometrów.

¹⁵ Tamże, s. 169-170.

Kolejny problem to kwestia odpadów komunalnych, a konkretnie ich składowanie. Ogromne ilości odpadów produkowanych przez miasta wywierają bardzo istotne, negatywne zmiany w środowisku, przyczyniając się w znacznym stopniu do degradacji wód oraz gleb.

Urbanizacja ma również swoje dobre strony. Gęste zaludnienie ułatwia kontakty międzyludzkie. Zakres tych kontaktów wzrasta jeszcze bardziej wraz z pojawieniem się środków masowej komunikacji. Podnoszenie się ogólnego poziomu wykształcenia usprawnia organizowanie zbiorowych działań. Ten stan umożliwia rozwijająca się demokracja¹⁶. B. Szacka zauważa, że dziś głównie „[...] pojawienie się i upowszechnienie Internetu, ogromnie poszerzającego zasięg komunikacji między jednostkami, a co za tym idzie, możliwość powstawania mniejszych i większych grup o najróżniejszym charakterze”¹⁷ sprzyja integracji społeczeństwa.

ZAKOŃCZENIE

Aktualnie najbardziej zurbanizowanymi obszarami świata są: Europa (w szczególności jej zachodnia część), Australia, Ameryka Południowa (Wenezuela, Urugwaj, Argentyna), Ameryka Północna (USA, Kanada) oraz Afryka Północna i Bliski Wschód. Natomiast najmniej zurbanizowanymi krajami są państwa afrykańskie, zwłaszcza w Afryce Wschodniej (Ruanda, Burundi) oraz kraje Azji Południowej (Bhutan). Prognozy pokazują, iż do 2025 r. liczba ludności w krajach rozwijających się osiągnie 4 miliardy¹⁸, a 63% ludności świata będzie mieszkać w miastach¹⁹.

Wszelkiego rodzaju udogodnienia, które mamy w miastach, powodują, że chce w nich mieszkać coraz większa liczba ludzi, zwłaszcza młodych. Dzieje się tak, ponieważ miasta zapewniają liczne miejsca pracy i ich większy wybór. Łatwiejszy jest też dostęp do kultury; teatrów, kin, galerii, filharmonii, muzeów, a dzięki obcowaniu ze sztuką człowiek poszerza swoje horyzonty oraz rozwija swoje zainteresowania. Nie bez znaczenia jest też fakt, iż w miastach jest łatwiejszy dostęp do wyższych uczelni oraz do wszelkich instytucji.

¹⁶ Szacka, dz. cyt., s. 114.

¹⁷ Tamże, s. 230.

¹⁸ G. Węcławowicz, *Geografia społeczna miast*, Warszawa: PWN 2003, s.61.

¹⁹ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa: PWN 2004, s. 595.

BIBLIOGRAFIA

- D y c z e w s k i L.: Kultura polska w procesie przemian, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 1995.
- G i d d e n s A.: Socjologia, Warszawa: PWN 2004.
- G o l d m a n N.: Wstęp do socjologii, Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo 2001.
- M a l i k o w s k i M.: Społeczeństwo i przestrzeń zurbanizowana – teksty źródłowe, Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej 1999.
- S z a c k a B.: Wprowadzenie do socjologii, Warszawa: Oficyna Naukowa 2008.
- S z c z e p a ń s k i M.: Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej, Warszawa: Scholar 2002.
- T u r o w s k i J.: Socjologia. Wielkie struktury społeczne, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2000.
- W ę c ł a w o w i c z G.: Geografia społeczna miast, Warszawa: PWN 2003.
- W ę g l e ń s k i J.: Encyklopedia socjologii, Warszawa: Oficyna Naukowa 2002.
- <http://czacki.edu.pl/>

THE CONSEQUENCES OF URBANIZATION
IN RELATION TO HUMAN LIFE

S u m m a r y

This article raises the subject of urbanization and its influence on human life. It describes relations between human development and the evolution of urban societies and presents the definition of a town together with a brief analysis of its origins. The author also defines the concept of urbanization and describes the reasons of this ongoing process. Subsequently, he proceeds to analyse basic planes of urbanization. Besides, the article deals with issues concerning industrial societies and the process of forming mass societies. It also presents some characteristics of an urban society together with negative and positive consequences of urbanization. The analysis is focused on the consequences of urbanization which particularly influence a society. This article provokes afterthoughts concerning the process of urbanization and its future consequences.

Słowa kluczowe: urbanizacja, miasto, społeczeństwo.

Key words: urbanization, town, society.